УДК 81’42
О. Гоменюк, аспірант,
Терн. нац. пед. ун-т імені Володимира Гнатюка, Тернопіль

СПЕЦИФІКА ЛІНГВОМЕНТАЛЬНИХ ВЕЛИЧИН ЗІ СФЕРИ ФАУНИ І ФЛОРИ У ТВОРАХ ДЛЯ ДІТЕЙ Є. ГУЦАЛА

Стаття присвячена аналізу особливостей концептуалізації флори і фауни, представлених відповідними концептами, у прозових творах для дітей Є. Гуцала. Обґрунтовано переваги методу концептуального аналізу, з урахуванням чого окреслено дві концептосфери – “флора” і “фауна”, виділено чотири мікроконцептосфери та встановлено у них ядерні концепти.
Ключові слова: *концептуальний аналіз, концептосфера, мікроконцептосфера, фауна, флора, твори для дітей Є. Гуцала.*

Кінець XX – початок XXI ст. у мовознавчій науці характеризується активним дослідженням концептів, що зумовило виникнення методики концептуального аналізу, яка може означати “і аналіз концептів, і аналіз за допомогою концептів” (С. Нікітіна).

Здебільшого науковці використовують концептуальний аналіз для моделювання й опису концептів, що формують мовно-концептуальну картину світу. Це можемо простежити у працях зарубіжних науковців, зокрема Н. Арутюнової, Дж. Лакоффа, Р. Фрумкіної, В. Карасика, З. Попової, а також українських – Т. Радзієвської, Н. Слухай, В. Кононенка, Т. Вільчинської та ін. З огляду на складну структуру концепту, мовознавці схиляються до думки, що під час його дослідження необхідно використовувати кілька методик, що дозволить чіткіше сформувати його модель.

Автори підручника “Когнітологія та концептологія в лінгвістичному висвітленні” зазначають, що “концептуальний аналіз ґрунтується на методиках дистрибутивного, контекстуального, компонентного аналізів, етимологічної реконструкції внутрішньої форми знаків, що експлікують концепти, асоціативному експерименті, польовому моделюванні тощо” [1: 167], також він використовує можливості семантичного аналізу.

Для розкриття змісту концепту, його ролі у мовно-концептуальній картині світу важливим є використання інформації, що представлена у енциклопедичних та тлумачних словниках, на цьому наголошують такі науковці, як Р. Фрумкіна, Т. Космеда, В. Кононенко та ін. На думку В. Кононенка, “концептуальний аналіз передбачає включення в систему понять різних когнітивних категорій – предметності, означуваності й процесуальності, входження імені в предикатне оточення стає визначальним чинником опису й імені концепту” [2: 7]. Загалом науковці, розробляючи методики концептуального аналізу, акцентують на різних моментах, пов’язаних із їх вивченням. Так, Ю. Степанов пропонує описувати концепти із залученням історико-етимологічного аналізу (методика аналізу культурних концептів). А. Чернейко зосереджує увагу на елементах асоціативної методики. За словами В. Телії основою методу концептуального аналізу має бути вивчення сполучуваності (передусім метафоричної) [1].

© *О. Гоменюк, 2013*

Концепти не існують відірвано один від одного, а об'єднуються у концептосфери, які формують мовно-концептуальну картину світу певного народу. Це – складні конструкції, структурні елементи яких переплетені між собою і формують розгалужену систему. Концептосфера "відбиває досвід, знання і настанови, релевантні для соціуму, які можуть бути експліковані лексичними, дереваційними, граматичними одиницями, що функціонують у комунікативних величинах, у змісті яких виявляє себе смислова структура концептів" [1: 187]. Отже, об'єктом концептуального аналізу є розкриття семантики концептів, що складають одну концептосферу. Д. Лихачев, у структурі концептосфери виділяє ядерну, навколоядерну зони і периферію. Універсальні та загальнолюдські знання знаходяться в ядерній і навколоядерній зонах, індивідуальні – у периферійній [3: 3]. Розглянути концепти як взаємопов'язані елементи однієї концептосфери пропонують Т. Космеда, Т. Вільчинська, В. Іващенко та ін.

Методика концептуального аналізу є надзвичайно актуальною під час дослідження художніх текстів, оскільки дає змогу глибше усвідомити парадигму індивідуально-авторських смислів, акумульованих у ключових концептах, та їхній вплив на реципієнта. Особливості авторських концептосфер вивчали українські мовознавці, а саме: Т. Космеда (Т. Шевченка), К. Голобородько (О. Олеся), Н. Мех (Г. Сковороди) та інші. Актуальність запропонованого дослідження значною мірою визначає його матеріал – це твори для дітей Є. Гуцала. Указані тексти часто залишаються осторонь мовознавчих наукових розвідок, а дитяча література, як відомо, не лише впливає на формування та становлення особистості, розвиток мовлення, є джерелом знань і скарбницею культури, а й реалізує виховну функцію.

Мета статті полягає в обґрунтуванні найбільш адекватної методики аналізу для визначення специфіки концептуалізації лінгвоментальних величин, об'єднаних у концептосфери "фауна" і "флора" у творах для дітей Є. Гуцала.

Є. Гуцало зробив великий вклад у розвиток дитячої літератури.З-під його пера вийшло близько сорока книг, але помітної слави він досяг завдяки творам для дітей. Його книги "Саййора" і "Пролетіли коні" були удостоєні Шевченківської премії. Л. Вороніна у вступному слові до книги оповідань та повістей "Пролетіли коні" слушно зауважує, що "особливе місце у творчості Євгена Гуцала займають твори для дітей, герої яких є не лише хлопчики і дівчатка, а й лелеки та жайворонки, зайці й білченята, золотоголові соняшники і блакитні дзвіночки, а мова творів звучить, як музика, передає пахощі квітів і щебетання пташок" [4: 10].

Досліджуючи життєвий та творчий шлях письменника, М. Слабошпицький зазначає, що "як і Гр. Тютюнника, Б. Харчука, Є. Гуцала позиціонували в дитячій літературі майже як неофіта чи аматора (хоча він видав у "Веселці" понад десять збірок). Надто незвичними були його дитячі твори. Їх, як і, скажімо, "Маленького принца" А. де Сент-Екзюпері справді важко рубрикувати. У таких творах дитина вичитає своє, дорослий – своє" [5: 136].

Є. Гуцало не тільки у творах, написаних про дітей і для дітей, а й у новелах, повістях і романах, адресованих дорослому читачеві, змалював багато персонажів-дітей, які чарують нас неповторністю характерів, чистотою своїх почувань і помислів. Із їхніх уст та вчинків лунає ідея життя у гармонії з природою та усім навколишнім світом.

Письменник писав, що "дитяча література – це мистецтво адекватне реальному світу, реальному буттю-життю, і вже кожен індивідуальний талант розв'язує цю проблему по-

своєму, кожен хист має свої особливості, свою неповторну природу" [6: 32]. Хто відкриє хоча б одну книгу Є. Гуцала, той одразу зрозуміє, що його "індивідуальний талант" – це вміння змальовувати навколишній світ, поєднуючи у єдине ціле рослин, тварин та людей. Н. Резніченко у статті "Дитяча психологія у творах Є. Гуцала" зазначає: "Опис природи – це пряма паралель до роздумів дитини, її психологічного стану. Через розкриття краси навколишнього світу, його звуків, кольорів, запахів зримо постають відчуття, мислення, переживання героя. Природа в письменника допомагає по-справжньому замислитися над філософією життя, його вічними проблемами" [7: 250].

Щодо мовознавчого аналізу творів Є. Гуцала, то хотілось би згадати монографію С. Шуляк "Лексико-тематична парадигма у поетичному ідіолекті Є. Гуцала", у якій дослідниця розглядає лексико-тематичні парадигми флори і фауни [8: 32–65]. Зокрема, вона аналізує спільні та відмінні семи притаманні фаунолексемам чи флоролексемам, особливості їхнього поєднання з іншими лексемами, але не тлумачить їх як ключові концептуальні поняття, не звертає увагу на їхню структуру та функції. Тому актуальним залишається детальний аналіз концептосфер "фауна" і "флора", представлених у дитячій прозі Є. Гуцала, твори якого входять до обов'язкової програми з української літератури у молодшій та середній школі, а саме: "Сім'я дикої качки", "Олень Август", "Лось" та ін.

Для аналізу концептосфер "флора" і "фауна" у прозових творах Є. Гуцала пропонуємо використати метод семантико-аксіологічного поля, запропонований Т. Вільчинською, який на наш погляд, досить повно розкриває зв'язок мовних явищ із позамовною дійсністю, дає змогу виявляти специфічні національні риси. Основні переваги цього методу вбачаємо в тому, що він дозволяє визначити ключові концепти в індивідуально-авторській картині світу письменника, мовні механізми їх вербалізації, розглянути концептуальні одиниці у співвідношенні з національними традиціями, встановити їх місце і роль в ідіостилі митця [9: 103]. Загалом дослідниця виокремлює значно більше прийомів, які можна застосовувати під час аналізу концептів. Ми зазначили лише ті, які актуалізуються при вивченні художнього тексту. Різне бачення методики концептуального аналізу засвідчене у працях Г. Слишкіна, Й. Стерніна, М. Скаб, У. Карпенка та ін.

У прозових творах для дітей Є. Гуцала концептосфери "фауна" і "флора" представлені численними концептами, вербалізованими за допомогою різних фауно- і флоронайменувань. У межах концептосфери "фауна" виділяємо дві мікроконцептосфери – "тварини" і "птахи". До мікроконцептосфери "тварини" увійшли концепти, які репрезентують хижих тварин, свійську худобу, а також риб. Ключовими, так званими ядерними, концептами є "лис" (*"Думаєш, чого ми сюди прийшли? Щоб ти, Саййоро, теж познайомилася з лисом"* [10: 196]), "кінь" (*"Зелене безгоміння в полі, на обрії завмерла не хмара, а кінь із вершником, що тримає перед собою голубого списа"* [10: 23]), "заєць" (*"Сірий заєць любив весну за те, що з настанням теплих днів для нього рідною хатою ставав увесь білий світ…"* [10: 171]), "корова" (*"О-о, – кепкували веселі гості, – може б, ви їй телятко подарували? Воно виросло б, то дитина з коровою гралася б"* [10: 109]) та "риба" (*"І в очах мерехтить срібна, летюча злива цікавих рибок над річкою…"* [10: 210]). Їх ядерний характер засвідчений вагомістю відповідних концептуальних понять у досліджуваних текстах, численними контекстами, в яких есплікуються імена концептів, що демонструє певні авторські пріоритети, письменницьке світовідчуття.

Ядерними компонентами мікроконцептосфери “птахи” є концепти, що репрезентують як свійських, так і диких птахів, а саме: “лелека” *(“Й линув лелека – чи не баби Степаниди лелека наглядає за Саййорою, щоб із нею нічого не трапилось?”* [10: 194]), “качка” (*“А крячки, хоч і шугнули тінями, але на гострих крилах прихопили вістку про те, як із сторіччя в сторіччя вмирали перед дубом, як скроплювали його кров’ю…”* [10: 104]), “зозуля” (*“Ти мимоволі хочеш натрапити на зозулю, що сидить на тракторі й співає…”* [10: 214]), “одуд” (*“Одуд слухав і, здається, був щиро вдячний Андрійкові за обнадійливі слова”* [10: 123]), “курка” (*“Це незвичайне курчатко. От кури не вміють літати, а воно вмітиме”* [10: 117]).

У концептосфері “флора” виділяємо дві мікроконцептосфери – “дерева” і “трав’янисті рослини”. До мікроконцептосфери “дерева” належать концепти-назви дерев, кущів та чагарників. У творах для дітей Є. Гуцала ядерними концептуалізованими образами є такі, як: “дуб” (*“І журавлям, і гречкам, і кропив’янкам дуб устигав щось повідати про своє життя”* [10: 104]), “яблуня” (*“А яблуні по-всякому: та журиться безтурботно, та немов тішиться, але й не забуває про скору зиму; а та стоїть гідно і поважно, ні з ким не перемовляється, ні про що, здається, і не думає”* [4: 26]), “груша” (*“Груші – коричневі та мідянисті – наче аж байдужі до всього”* [4: 26]). Окремої уваги заслуговує концепт “калина”, який є основним у мовно-концептуальній картині не тільки українського народу, а й Є. Гуцала:*“Зелене листячко в’яне, всихає, а ягоди починають горіти ще яскравіше, ще густіше, наче кров калини достигає, набираючи буйної, палкої снаги…”* [10: 88]. Навіть головній героїні одного з оповідань автор дає ім’я Калина: *“Після розмови з чорнобильською дівчиною Калиною йому чогось так чудно, що цей кущ – також калина”* [10: 158].

До мікроконцептосфери “трав’янисті рослини” увійшли концептуалізовані образи на позначення трав, городини, злаків та квітів. Вони становлять помітно меншу частину, ніж концепти, номіновані дендролексемами. Ядро досліджуваної мікроконцептосфери становлять такі концепти: “соняшник” (*“Тепер, коли його [хлопця] не було, він мені ще більше здавався схожим на соняшник – тонкостеблий з напіврозквітлими пелюстками, які завтра-післязавтра розгоряться, заполум’яніють”* [4: 351]), “бур’ян” (*“Вона [лисиця] клубком рудого полум’я, стелилася над самісінькими бур’янами, які, здавалося, ось-ось почнуть палахкотіти”* [10: 175]), “жито” (*“Хвилі достиглого жита важко бігли повз них…”* [10: 39]), “мак” (*“Ось Саййора стоїть із бабою Степанидою на городі серед розквітлих маків, і її плаття схоже на велику квітку маку…”* [10: 189]). Велика кількість концептуальних смислів пов’язана саме з концептами, які репрезентують родові поняття, представлені назвами: “дерево”, “кущ”, “трава”, “квіти” та ін.

Усі твори Є. Гуцала наснажені численними концептуалізованими образами на позначення тварин і рослин, внаслідок чого складається враження, що не природа доповнює образи головних героїв-дітей, а навпаки. Письменник запрошує своїх юних читачів “в гості до білого світу” (так зветься оповідання, в якому автор згадує своє дитинство, рідне село на Вінниччині та свою бабусю, яка вчила онука любові до всього живого). Тваринний і рослинний світ митець об’єктивує через відповідні лінгвоконцептуальні величини, в яких відображені споконвічні ментальні риси українців – доброта, вірність, безкорисливість та інші, які особливо актуалізуються крізь призму дитячого світосприйняття. Світ, відображений у прозових творах для дітей, визначає індивідуальний мовостиль

Є. Гуцала, який, за словами С. Шуляк, “за допомогою рідної мови зумів пізнати самого себе як творця й осмислити навколишній світ” [8: 24].

Перспективу такого дослідження вбачаємо передусім в аналізі конкретних концептів, які формують концептосфери “фауна” і “флора” у прозових творах для дітей Є. Гуцала, що дозволить визначити специфіку індивідуально-авторської мовно-концептуальної картини світу та порівняти її з етнонаціональною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Когнітологія та концептологія в лінгвістичному вивченні : навчальний посібник / Н. В. Слухай, О. С. Снитко, Т. П. Вільчинська. – К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2011. – 567 с.

2. *Кононенко В*. Концепти українського дискурсу : монографія / В. Кононенко. – Київ – Івано-Франківськ : Плай, 2004. – 248 с.

3. *Лихачев Д.* Концептосфера руського языка / Д. Лихачев ; [гл. ред. В. Н. Ярцева] // Изв. РАН. Сер. литературы и языка. – 1993. – Т. 52. – № 1. – С. 3–9.

4. *Гуцало Є.* Пролетіли коні : оповідання та повісті / Є. Гуцало ; [вступ. слово Л. Ворониної]. – К. : Вид-во гуманіст. л-ри, 2008. – 384 с.

5. *Слабошпицький М.* Поміж дерев і людей, наодинці з собою (Євген Гуцало : літературна біографія на тлі епохи) / М. Слабошпицький // Київ. – 2007. – № 2. – С. 131–143.

6. *Гуцало Є.* Вічні джерела дитинства / Є. Гуцало // Слово і час. – 1997. – № 1. – С. 31–32.

7. *Резніченко Н.* Дитяча психологія у творах Є. Гуцала / Н. Резніченко // Іноземна філологія : український науковий збірник. – Львів, 2007. – Вип. 119 (2). – С. 248–253.

8. *Шуляк С.* Лексико-тематичні парадигми у поетичному ідіолекті Євгена Гуцала : монографія / С. Шуляк / Уманський державний педагогічний ун-т ім. Павла Тичини. – Умань : Софія, 2009. – 160 с.

9. *Вільчинська Т.* Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII–XVIII ст. : монографія / Т. Вільчинська. – Тернопіль : Джура, 2008. – 424 с.

10. *Гуцало Є*. Сім’я дикої качки : для мол. та серед. шк. віку / Є. Гуцало ; [упорядкув. та передм. Л. Вороніної]. – [вид. 2-ге, без змін]. – К. : Національний книжковий проект, 2012. – 224 с.

Стаття надійшла до редакції 12.07.13

Гоменюк Е., аспирант,
Терн. нац. пед. ун-т имени Владимира Гнатюка, Тернополь

СПЕЦИФИКА ЛИНГВОМЕНТАЛЬНЫХ ВЕЛИЧИН ИЗ СФЕРЫ ФАУНЫ И ФЛОРЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ДЛЯ ДЕТЕЙ Е. ГУЦАЛА

Статья посвящена анализу особенностей концептуализации флоры и фауны, представленных соответствующими концептами, в прозе для детей Е. Гуцала. Обоснованы преимущества метода концептуального анализа, на основе чего определены две концептосферы – “флора” и “фауна”, выделены четыре микроконцептосферы и установлены в них ядерные концепты.

Ключевые слова: *концептуальный анализ, концептосфера, микроконцептосфера, фауна, флора, произведения для детей Е. Гуцало.*

Gomeniuk O., PhD student,
Volodymyr Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University, Ternopil'

THE SPECIFICS OF LINGUO-MENTAL VALUES FROM THE SPHERE OF FAUNA AND FLORA IN E. HUTSALO'S WORKS FOR CHILDREN

The article deals with the analysis of the characteristics of the flora and fauna conceptualization which is represented in the relevant concepts in the E. Hutsalo's prose for children. The article grounds the advantages of the method of conceptual analysis, including two concept spheres – "flora" and "fauna", four micro concept spheres have been pointed out.

Key words: *conceptual analysis, concept spheres – "flora" and "fauna", micro concept spheres.*

УДК 811.161.1'38

Е. Куварова*,* канд. филол. наук, доцент,
Днепропетровский нац. ун-т имени Олеся Гончара, Днепропетровск

АПЕЛЛЯТИВ В СОСТАВЕ ЭПИСТОЛЯРНОГО ВОКАТИВА

Выделены типы апеллятивов, функционирующих в составе эпистолярного обращения к адресату: общий / частный, канонизированный / неканонизированный, спонтанный, персонифицированный. Показаны возможности сочетаемости апеллятивов, принадлежащих к разным классам, и их соотнесённость с определёнными семантическими полями.

Ключевые слова: *письмо, адресант, адресат, эпистолярный вокатив, обращение, апеллятив.*

Вокатив как один из конструктивных параметров письма играет важную роль для установления контакта при письменной коммуникации и во многом определяет её тональность и стилистический регистр. Характер эпистолярного обращения регулируется сложившимися в лингвокультурной общности конвенциями и правилами этикета. Этикет русского письма допускает обращение по имени, имени и отчеству, по фамилии, причём антропонимы обычно сопровождаются детерминантами типа *дорогой, милый, любимый* или регулятивами *милостивый государь, господин (госпожа), сударь (сударыня), товарищ*, тем или иным из которых в разное время отдавалось предпочтение. Возможно употребление в качестве обращений слов, обозначающих родство, а в деловой переписке – наименований человека по должности. В функции вокатива широко употре-

© *Е. Куварова, 2013*